

HCS D

**Human capital and social
development.**

2026 – volume 22, issue 4

Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish jurnali.

2026 – 22-jild, 4-son

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA’LIM FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI**

**Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish jurnali
Journal Human capital and social development
Журнал Человеческий капитал и социальноеразвитие
Jurnali**

22-jild, 4-son (iyul) 2026.

Jurnal 2021-yilda tashkil topgan.

Davriyligi: har ikki oyda

Davriy nashirning rasmiy nomi: “Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish”-“Human capital and social development”-“Человеческий капитал и социальное развития” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 19.05.2021 sanada berilgan №1179 guvohnomasi bilan ro‘yhatdan o‘tgan.

Jurnal: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 29-avgustdagi 342/5-son qarori bilan tasdiqlangan Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) Ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yhatiga kiritilgan.

Jurnal asoschilari: Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Inson resurslari va mahalla tarqqiyotini boshqarish instituti.

Nashr etuvchi: SamDU tahririy-nashriyot bo‘limi.

Xalqaro indeksi: ISSN 3030-3672

Tahririyat telefoni: +998 (94) 283 56 78, +998 (90) 502 13 03

Pochta manzili: 140104, Samarqand shahar., Universitet xiyoboni, 4

Web-sayt: www.hcsd.samdu.uz.

E-mail: muhridinrabbimov@gmail.com

**«INSON KAPITALI VA IJTIMOYIY RIVOJLANISH»
«HUMAN CAPITAL AND SOCIAL DEVELOPMENT»
«ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ»
JURNALI**

Bosh muharrir: t.f.d., prof. Xalmuradov Rustam Ibragimovich

Bosh muharrir o‘rinbosari: i.f.d., prof. Arabov Nurali Uralovich

Kotib: PhD, dots. Nasimov Ikrom Xusanovich

Texnik muharrir: assistent., Rabbimov Muxriddin Musoqul o‘g‘li

TAHRIRIYAT KENGASHI

O‘zFA akademigi, i.f.d., prof. Abdurahmonov Qalandar Xodjayivech

O‘zFA akademigi, i.f.d., prof. G‘ulomov Saidaxror Saidaxmedovich

PhD, professor Arindam Banik (Xalqaro menejment instituti, Hindiston)

PhD, professor (Szechenyi Istvan universiteti, Vengriya) Mahendru Mandeep Kaur

PhD, professor (Balikesir universiteti, Balikesir, Turkiya) Blend Ibrahim

PhD, professor Jiye Li (Sian Jiatong universiteti, Xitoy Xalq Respublikasi)

DSc, professor (Vengriya Qishloq xo‘jaligi va hayotiy fanlar tadqiqot universiteti, Vengriya) Zoltan Lakner

PhD, dots. Djurakulov Shoxrux Davronovich (SamDU)

i.f.n., dots. Yuldashev Shamsiddin Qiyomiddinovich (SamDU)

i.f.n., dots. Nizamov Axtam Numonovich (SamDU)

i.f.n., dots. Bozorov Berdimurod Ulug‘murodovich (SamDU)

i.f.n., dots. Boboqulov Bahromqul Mamatkulovich (SamDU)

i.f.n., dots. Usmonova Dilafruz Karshiyevna (SamDU)

i.f.n., dots. Alibekova Saodat Lapasovna (SamDU)

PhD, dots. Ulug‘murodova Nodira Berdimuradovna (SamDU)

PhD, dots. Eshburiyev Umarbek Rashidovich (SamDU)

PhD, dots. Bakayev Ziyovuddin Toshbolta o‘g‘li (SamDU)

PhD, dots. Karjavova Xurshida Abdumalikovna (SamDU)

PhD, dots. Boltayev Burxon Sadinovich (SamDU)

PhD, dots. Djalilov Faxriddin Azimovich (SamDU)

QISHLOQ HUDUDLARIDA AHOLINI NORASMIY ISH BILAN BANDLIK DARAJASINI KAMAYTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

K.Z.Xomitov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent, O'zbekiston.

OPEN ACCESS

HCSD

Correspondence

Xomitov Komiljon Zoitovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

i.f.d., professor,

Tel: 90-187-49-55

E-mail: metro8369@gmail.com

Received: 08 June 2026

Revised: 22 June 2026

Accepted: 14 July 2026

Published: 31 July 2026

Funding source for publication:

Samarkand State University.

Publisher's Note: HCSD stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: Journal Human capital and social development © 2 by Samarkand State University is licensed <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Annotatsiya. Ushbu maqoladagi tadqiqotning asosiy maqsadi norasmiy bandlikning iqtisodiy mohiyati va uni xalqaro statistik standartlarda ta'riflanish evolyusiyasini ilmiy o'rganish negizida qishloq hududlarida aholini norasmiy ish bilan bandlik darajasini kamaytirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlashdan iborat. Shunga ko'ra maqolada quyidagi vazifalar hal etiladi: birinchidan, «norasmiy sektor», «norasmiy iqtisodiyot» va «norasmiy bandlik» tushunchalarining xalqaro statistik standartlardagi mazmuni, farqlari va evolyusiyasi ochib beriladi; ikkinchidan, norasmiy bandlikni tushuntiruvchi asosiy nazariy yondashuvlar qishloq mehnat bozori mezonlari bo'yicha qiyosiy baholanadi; uchinchidan, qishloq aholisining norasmiy bandligini baholashning ko'p mezonli mualliflik yondashuvi asoslantiriladi.

Kalit so'zlar: norasmiy bandlik, xalqaro statistik standartlar, norasmiy sektor, norasmiy iqtisodiyot, ish bilan bandlik, mehnat bozori.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация. Основная цель исследования, представленного в данной статье, - определить теоретико-методологические основы снижения уровня неформальной занятости в сельской местности на основе научного анализа экономической природы неформальной занятости и эволюции ее определения в международных статистических стандартах. В связи с этим в статье решаются следующие задачи: во-первых, раскрываются содержание, различия и эволюция понятий «неформальный сектор», «неформальная экономика» и «неформальная занятость» в международных статистических стандартах; во-вторых, проводится сравнительная оценка основных теоретических подходов к объяснению неформальной занятости с учетом специфики сельского рынка труда; в-третьих, обосновывается авторский многокритериальный подход к оценке неформальной занятости сельского населения.

Ключевые слова: неформальная занятость, международные статистические стандарты, неформальный сектор, неформальная экономика, занятость, рынок труда.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR REDUCING THE LEVEL OF INFORMAL EMPLOYMENT IN RURAL AREAS

Abstract. The main objective of the research in this article is to identify the theoretical and methodological foundations for reducing the level of informal employment in rural areas, based on a scientific study of the economic nature of informal employment and the evolution of its definition in international statistical standards. Accordingly, the following tasks are solved in the article: first, the content, differences and evolution of the concepts of "informal sector", "informal economy" and "informal employment" in international statistical standards are revealed; secondly, the main theoretical approaches explaining informal employment are comparatively evaluated according to rural labor market criteria; thirdly, the author's multi-criteria approach to assessing the informal employment of the rural population is justified.

Keywords: informal employment, international statistical standards, informal sector, informal economy, employment, labor market.

Kirish (Introduction)

Jahon mehnat bozorida norasmiy bandlik iqtisodiy taraqqiyot, mehnat unumdorligi, aholi daromadlari, kambag'allik, ijtimoiy himoya va davlatning fiskal imkoniyatlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan fundamental ijtimoiy-iqtisodiy muammo hisoblanadi.

Norasmiy bandlik ko'rsatkichlarini hisoblashning yagona tushunchaviy apparati va usullarini shakllantirish jahon statistika hamjamiyati oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Mehnat statistikasi ko'rsatkichlarini hisoblashning yagona metodologiyasini shakllantirishda yetakchi rol Xalqaro mehnat tashkilotiga (keyingi o'rinlarda - XMT) tegishli bo'lib, u har besh yilda bir marta Mehnat statistikasi xalqaro konferensiyasini (keyingi o'rinlarda - XMSK) o'tkazadi. Ushbu konferensiyalarning asosiy maqsadi yagona metodologik standartlarni ishlab chiqish hamda mehnat statistikasi sohasidagi rasmiy statistika ko'rsatkichlarini xalqaro darajada taqqoslash imkonini beruvchi ko'rsatkichlarni hisoblash bo'yicha tavsiyalarni shakllantirishdan iborat.

XMT ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yilda jahonda band aholining 57,9 foizi norasmiy ish bilan band bo'lib, 2015 yildagi 57,4 foizga nisbatan sezilarli o'zgarish kuzatilmagan. Bu holat norasmiy bandlik qisqa muddatli emas, balki mehnat bozorining institutsional va tarkibiy xususiyatlari bilan bog'liq barqaror hodisa ekanligini ko'rsatadi [1].

XMT va boshqa xalqaro tashkilotlarning Mehnat statistikasi xalqaro konferensiyalari materiallarida norasmiy bandlikka oid terminologiya vaqt o'tishi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan «norasmiy sektor», «norasmiy iqtisodiyot», «norasmiy sektordagi

bandlik» hamda «rasmiy sektordan tashqaridagi norasmiy bandlik» tushunchalarining nazariy va amaliy jihatdan takomillashtirilishi natijasida o'zgarib borgan.

«Norasmiy iqtisodiyot» va «norasmiy sektor» atamaları o'tgan asrning 70-yillari boshlarida ilmiy muomalaga kiritilgan. Adabiyot manbalarida qayd etilishicha, mazkur tushunchalar ilk bor rivojlanayotgan mamlakatlarda shahar aholisining bandligini o'rgangan britan sotsiologi Kit Xart tadqiqotlarida qo'llanilgan [2]. Uning ishlarida ilgari surilgan «daromad olishning norasmiy imkoniyatlari» (“informal income opportunities”) konsepsiyasi mehnatning norasmiyligini xodim nuqtai nazaridan ko'rib chiqqan [2].

Korxonani iqtisodiy birlik sifatida tavsiflovchi institutsional xususiyatlarga yo'naltirilgan norasmiy sektor ta'rifida esa 1972 yilda XMTning Keniyada bandlik strategiyasi bo'yicha missiyasi hisobotida Richard Jolli va Xans Singer tomonidan taqdim etilgan [3]. Norasmiy bandlikni o'rganishdagi eng ko'p takrorlanadigan xato uni iqtisodiyotning alohida bo'lagi, muayyan kasblar to'plami yoki past daromadli ishlar guruhi deb tushunishdir. Aslida bu toifa tarmoqni ham, kasbni ham, daromad darajasini ham bildirmaydi. U ish o'rning huquqiy maqomini, ya'ni mehnat munosabatining rasmiy tartibga solish doirasiga kirish-kirmasligini ifodalaydi.

Mehnati statistikasi 15-xalqaro konferensiyasida norasmiy sektorni ko'rib chiqish va ta'riflashga nisbatan o'zaro bog'liq, biroq bir-biridan farq qiluvchi ikki yondashuv muhokama qilingan. Birinchi yondashuvga ko'ra, norasmiy sektor amaldagi huquqiy va ma'muriy qoidalarga muvofiq ro'yxatdan

o'tkazilmagan korxonalardan tashkil topadi.

Ikkinchi yondashuv esa norasmiy sektorni ro'yxatdan o'tkazilmagan sektor bilan aynanlashtirib bo'lmaydi, degan qarashga asoslanadi. Bunda norasmiy sektor korxonalarini tashkil etish xususiyatlari va ularning faoliyatini amalga oshirish tartibi bilan belgilanadigan ishlab chiqarishning o'ziga xos shakli sifatida qaraladi [4].

Farq shunchaki atama nozikligi emas. Agar norasmiy bandlik tarmoq sifatida qaralsa, uni kamaytirish vazifasi umumiy iqtisodiy siyosatga aylanib qoladi. Agar u ish o'rnining maqomi sifatida qaralsa, vazifa boshqacha ko'rinadi: ayni o'sha ish o'zni saqlangan holda uning huquqiy shakli o'zgartirilishi kerak. Ikkinchi qarash qishloq sharoiti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki bu yerda norasmiy faoliyatning katta qismi aholining yagona tirikchilik manbai bo'lib, uni tugatish emas, rasmiylashtirish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Qishloq joylarda norasmiy bandlikni baholash va kamaytirish nuqtai nazaridan F. Shnayder va D. Enste (F. Schneider, D. Enste); U. Maloney (W. Maloney); I. Gyunter va A. Launov (I. Günther, A. Launov); R. La Porta va A. Shleyfer (R. La Porta, A. Shleifer); G. Ulysse (G. Ulyseas); K. Megir, R. Narita va J.-M. Robin (C. Meghir, R. Narita, J.-M. Robin) kabi yetakchi olimlar tadqiqotlari keng o'rganildi. F. Shnayder va D.H. Enste norasmiy iqtisodiyotning kengayishini soliqlar va ijtimoiy to'lovlar yukining yuqoriligi, davlat tomonidan tartibga solishning murakkabligi, mehnat bozoridagi ma'muriy cheklovlar, davlat institutlariga ishonch va soliq madaniyatining pastligi bilan izohlaydi

[5]. I. Gyunter va A. Launov norasmiy bandlikning bir xil tarkibga ega emasligini ekonometrik usulda asoslab, unda ixtiyoriy va majburiy segmentlar bir vaqtda mavjud bo'lishini ko'rsatadi [6]. Mualliflar norasmiy ishchilarni bitta umumiy guruh sifatida baholash mehnat bozoridagi haqiqiy farqlarni yashirishini ta'kidlaydi.

R. La Porta va A. Shleyfer rivojlanayotgan mamlakatlarda norasmiy korxonalarning aksariyati kichik hajmli, past unumdor va inson kapitali nisbatan cheklangan tadbirkorlar tomonidan boshqarilishini ko'rsatadi. G. Ulysse (G. Ulyseas) tomonidan "American Economic Review"da taklif etilgan model norasmiylikning ikki alohida chegarasini ko'rsatadi: korxonaning ro'yxatdan o'tmaganligi va xodimlarni rasmiylashtirmasdan yollash.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot jarayonida norasmiy bandlikning iqtisodiy mohiyati va uni xalqaro statistik standartlarda ta'riflanish xususiyatlari, qishloq joylarda norasmiy bandlikni baholash va kamaytirish nuqtai nazaridan xorijiy va mahalliy olimlarning ishlari o'rganildi va tahlil qilindi. Maqolada nazariy mushohada, tizimli yondashuv, kuzatish, umumlashtirish, tahlil, sintez kabi usullar samarali qo'llanildi, shuningdek norasmiy bandlikni baholash va kamaytirish borasidagi muammolar va ularning yechimlari xususida xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results) Norasmiy sektordagi bandlik statistikasiga oid rezolyusiya 1993 yil yanvar oyida Mehnat statistiklarining 15-xalqaro konferensiyasida (15-XMSK) qabul qilingan. Mazkur rezolyusiyada norasmiy sektorning ta'rif, shuningdek,

norasmiy sektor bo'yicha tekshiruvlarni o'tkazishning mazmuniy va uslubiy masalalari o'z aksini topgan [7]. Ushbu ta'rifni ishlab chiqish zarurati norasmiy sektorning yalpi ichki mahsulot (YaIM)ga

qo'shayotgan hissasini 1993 yilgi Milliy hisoblar tizimini (MHT-93) shakllantirish metodologiyasiga kiritish vazifasi bilan bog'liq edi.

Norasmiy sektorda bandlik

15-XMSK (1993 y.)

Norasmiy bandlik,
mehnat statistikasidagi eng so'nggi o'zgarishlarning norasmiy bandlikni aniqlashning metodologik jihatlariga ta'siri masalalarini o'z ichiga olgan holda

17- XMSK, 19- XMSK, 20- XMSK

17- XMSK da (2003 y.)
norasmiy bandlikni
statistik baholashning
konseptual asoslari ko'rib
chiqildi.

19- XMSK da (2013 y.)
bandlik tushunchasiga
aniqlik kiritildi, unga
muvoqiy uy xo'jaliklarida
shaxsiy iste'mol uchun
tovar va xizmatlar ishlab
chiqarish bilan band
bo'lgan shaxslar band
bo'lganlar safiga
kiritilmaydi.

20- XMSK da (2018 y.)
«vakolatlar turi» (type of
authority) va «iqtisodiy xavf
turi» (type of economic risk)
tushunchalari asosida Bandlik
maqomining xalqaro tasnifi
(ICSE-93) qabul qilindi. Ulardan
«rasmiiy» va «norasmiy» bandlik
tushunchalarini farqlash uchun
foydalanish tavsiya etiladi.

1-rasm. XMT xalqaro standartlarida «norasmiy bandlik» tushunchasining rivojlanish sxemasi.

15-XMSK ta'riflariga muvofiq norasmiy sektor chegaralari 2-rasmda keltirilgan. Ta'rif mazmuniga ko'ra, 15-XMSK Rezolyusiyasida norasmiy sektorni belgilashda «ish beruvchilar korxonalari» va «o'z hisobidan ishlovchilar korxonalari» o'rtasidagi mezoniy farqdan foydalanilgan. Mazkur farq, 1993 yildagi Bandlik maqomining

xalqaro tasnifi (BMXT-93) tavsiyalariga muvofiq, «ish beruvchilar korxonalari»da kamida bitta doimiy/uzoq muddatli asosda yollanma xodimning mavjudligi belgisi bilan aniqlangan (tasodifiy asosdagi bandlik yoki oilaviy korxonada faoliyat yurituvchi shaxslar bandligidan farqli ravishda).

Korxona turlari	Norasmiy sektor korxonalari	Uy xo'jaliklariga tegishli boshqa nokorporativ korxonalar
O'z hisobidan ishlovchi korxonalar	O'z hisobidan ishlovchi norasmiy korxonalar	O'z hisobidan ishlovchi boshqa korxonalar
Ish beruvchi korxonalar	Norasmiy ish beruvchilar korxonalari	Boshqa ish beruvchilar korxonalari

2-rasm. 15-XMSK ta'riflariga muvofiq norasmiy sektor chegaralari.

15-XMSK ning muhim aniqliklaridan biri shu bo'ldiki, unga ko'ra norasmiy sektordagi barcha korxonalarni uy xo'jaliklariga tegishli nokorporativ (korporatsiyalashmagan) korxonalar deb hisoblash mumkin, biroq ushbu so'nggi toifaga kiruvchilarning barchasi ham norasmiy sektorga taalluqli emas (2-rasm).

Yuqorida bayon etilgan nazariy yondashuvlarga tayangan holda, 15-XMSK Rezolyusiyasida «norasmiy bandlik»ning xalqaro darajada tan olingan talqinini keyinchalik shakllantirishning boshlang'ich tushunchasi sifatida iqtisodiyotning norasmiy sektoridagi bandlik tushunchasi belgilab berildi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda quyidagi ta'rifni berish mumkin: **norasmiy sektordagi bandlik** - bu bandlikdagi maqomidan hamda ushbu ish ular uchun asosiy yoki qo'shimcha ish ekanligidan qat'i nazar, ko'rilayotgan hisobot davrida norasmiy sektorning kamida bitta korxonasida band bo'lgan barcha shaxslarning majmuidir [7].

Norasmiy sektordagi bandlik ta'rifi mazkur sektor tashqarisidagi norasmiy asosda amalga oshiriladigan mehnat faoliyatini hisobga olmas edi, bu esa norasmiy sektordagi bandlik konsepsiyasini norasmiy bandlikni aniqlash va o'lchash bilan to'ldirish zaruratini yuzaga keltirdi. 2001 yilda norasmiy sektor statistikasi bo'yicha xalqaro ekspertlar guruhi (Dehli guruhi) norasmiy bandlikni aniqlashning konseptual asoslarini ishlab chiqish to'g'risida qaror qabul qildi. Mazkur asoslar 2002 yil iyun oyida Xalqaro mehnat konferensiyasining 90-sessiyasida muhokama qilinishi uchun XMTning «Munosib mehnat va norasmiy iqtisodiyot» nomli ma'ruzasida tayyorlandi. Norasmiy bandlikning

konseptual ta'rifini sinovdan o'tkazish yakunlariga ko'ra, 2003 yil dekabrda 17-XMSK ishlab chiqilgan konsepsiyani xalqaro statistik standart sifatida ma'qullovchi hamda 15-XMSKning norasmiy sektordagi bandlik statistikasiga oid rezolyusiyasini to'ldiruvchi «Norasmiy bandlikni statistik aniqlashga doir rahbariy tamoyillar»ni qabul qildi.

Ilmiy adabiyotda «norasmiy sektor», «norasmiy iqtisodiyot», «yashirin iqtisodiyot» va «norasmiy bandlik» tushunchalarini bir xil ma'noda qo'llash metodologik jihatdan to'g'ri emas.

Norasmiy sektor va norasmiy bandlik konsepsiyalari bir-birining o'rnini bosmaydi, balki bir-birini to'ldiradi. Chunki norasmiy sektor konsepsiyasida kuzatuv birligi sifatida ishlab chiqarishlar (korxonalar), norasmiy bandlik konsepsiyasida esa ish o'rinlari namoyon bo'ladi. Pol Bangasser tasnifiga muvofiq, o'tgan asrning 70-yillari norasmiy sektor konsepsiyasi ishlab chiqilgan va mustahkam o'rnashgan «inkubatsiya davri», keyingi o'n yillik esa - konsepsiyaning keng tarqalish davri hisoblanadi [8]. Undan keyingi davrni (1990–2000 yy.) norasmiy bandlik konsepsiyasining xalqaro e'tirofga sazovor bo'lish bosqichi deb ta'riflash lozim bo'lib, bu quyidagi qarorlar bilan tasdiqlanadi:

1) 1993 yilda norasmiy sektor ta'rifini o'z ichiga olgan 15-XMSK rezolyusiyasining qabul qilinishi [8];

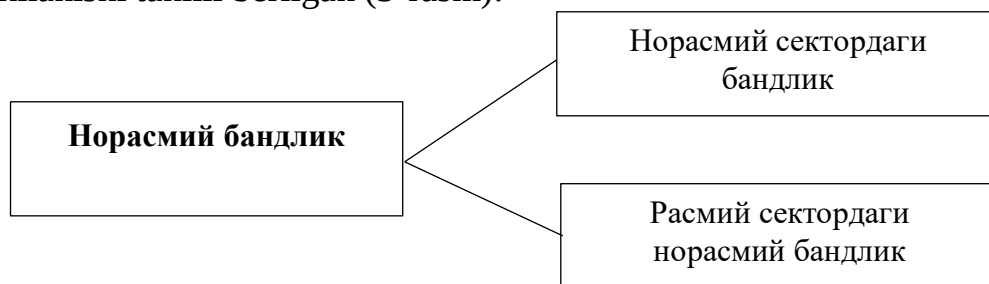
2) 2001 yilda Norasmiy sektor statistikasi bo'yicha ekspertlar guruhi (Dehli guruhi) tomonidan iqtisodiyotning rasmiy sektoridagi norasmiy bandlikni ham qamrab olgan holda, bandlik ta'rifi va uni o'lchashni kengaytirish zarurati to'g'risida qaror qabul qilinishi;

3) 2003 yilda 17-XMSKda norasmiy bandlikni aniqlash bo'yicha rahbariy

tamoyillarning xalqaro statistik standart sifatida qabul qilinishi.

- norasmiy sektordagi bandlik,
- norasmiy bandlik.

Quyida mazkur tushunchalarning shakllanishi tahlili berilgan (3-rasm):

3-rasm. «Norasmiy bandlik» tushunchasini tahlil qilishning tarkibiy-mantiqiy sxemasi.

Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

Xalqaro Mehnat tashkiloti (XMT)ning 2023 yilda qabul qilingan 21-Xalqaro mehnat statistikasi konferensiyasi standartiga muvofiq, **norasmiy iqtisodiyot** - qonun yoki amaliyot nuqtai nazaridan rasmiy mexanizmlar bilan to'liq qamrab

olinmagan shaxslar va iqtisodiy birliklarning ishlab chiqarish faoliyatlari majmuasidir. Norasmiy ish o'rni esa rasmiy korxonada ham, norasmiy iqtisodiy birlikda ham mavjud bo'lishi mumkin [9].

4-rasm. 17-XMSKda qabul qilingan «Norasmiy bandlikni statistik aniqlashga doir rahbariy tamoyillar» hujjatiga muvofiq norasmiy ish o'rinlarining ta'rifi va ularning yuzaga kelish sabablari guruhlanishi

Mazkur standart oldingi yondashuvlarni ikki jihatdan yangiladi: birinchidan, kuzatuv birligi sifatida «norasmiy ishlab chiqarish birligi» tushunchasi kiritilib, u 15-XMSKning «norasmiy sektor» tushunchasini kengaytirdi; ikkinchidan, ish o'rnining norasmiyligi ishlab chiqarish birligining maqomidan alohida, rasmiy tartibga solish doirasidan tashqarida qolish mezonini bo'yicha aniqlanadigan bo'ldi. Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotda 17-XMSK matritsasi bazaviy tahlil vositasi sifatida saqlanib, 21-XMSK standartini uning dolzarblashtirilgan shakli sifatida qo'llaniladi.

Demak, korxonaning rasmiyligi ish o'rnining avtomatik ravishda rasmiyligini anglatmaydi. Masalan, rasmiy ro'yxatdan o'tgan korxonada mehnat shartnomasiz, pensiya yoki ijtimoiy sug'urta badallarisiz ishlayotgan xodim norasmiy band hisoblanishi mumkin.

17-XMSKning mazkur hujjatida bandlikni kuzatish birligi sifatida band bo'lgan shaxslar emas, balki ish o'rinlari qabul qilingan, chunki bir kishi bir vaqtning o'zida bir nechta rasmiy va/yoki norasmiy ish o'rniga ega bo'lishi mumkin.

Norasmiy bandlik tuzilmasi quyidagilar bo'yicha shakllanadi:

1) ishlab chiqarish birligining turiga ko'ra (korxonalarning turli belgilari: yuridik maqomi, band bo'lganlar soni va b.);

2) ish turiga ko'ra (bajarilayotgan ish va bandlik maqomi bilan bog'liq bo'lgan tavsiflarga asosan).

Norasmiy sektorda band bo'lganlar quyidagi mezonlar bo'yicha tasniflanadi:

- demografik tavsiflar (jinsi, yoshi, ma'lumot darajasi, oilaviy ahvoli);
- yashash joyi (shahar va qishloq aholisi);

• hafta davomidagi ish soatlari miqdori;

• bandlik maqomi (yollanib ishlovchilar / yollanishsiz ishlovchilar);

• iqtisodiy faoliyat turlari;

• bandlik turi (asosiy va/yoki qo'shimcha ish).

Xalqaro qiyosiylikni ta'minlash maqsadida norasmiy sektorda band bo'lganlar orasida faoliyat turi bo'yicha qo'shimcha tarzda ikkita guruh ajratiladi:

1. Qishloq xo'jaligi, ov va o'rmon xo'jaligi, baliq ovlash hamda baliqchilikda (akvakultura) band bo'lganlar;

2. Boshqa faoliyat turlarida band bo'lganlar.

Yuqorida bayon etilganlarni umumlashtirgan holda shunday ta'rif berish mumkin: norasmiy bandlik - bu ham rasmiy, ham norasmiy sektorlarda mehnat munosabatlari qonunga ko'ra yoki amalda milliy mehnat qonunchiligi, daromad solig'iga tortish, ijtimoiy himoya yoxud ish bilan ta'minlanish bo'yicha muayyan imtiyozlar (mehnat shartnomasini bekor qilish to'g'risida oldindan ogohlantirish, ishdan bo'shash nafaqasi, haq to'lanadigan yillik mehnat ta'tili yoki kasallik ta'tili va hokazo) huquqi doirasiga tushmaydigan, norasmiy ish o'rinlarini egallagan barcha shaxslarning majmuidir.

Shundan kelib chiqib, qishloq joylarda norasmiy ish bilan bandlik tushunchasini quyidagicha talqin etish mumkin: Qishloq aholisining norasmiy bandligi - mehnat yoki tadbirkorlik faoliyatidan daromad olayotgan, biroq mehnat munosabatlari, soliq majburiyatlari, tadbirkorlik ro'yxati yoki ijtimoiy himoya mexanizmlarining barchasi yoki bir qismi bilan amalda to'liq qamrab olinmagan aholining iqtisodiy faoliyatidir.

Mazkur ta'rifni iqtisodiy mexanizmga asoslanishi operatsionallashtirish uchun, avvalo, «qishloq hududi» tushunchasi aniq belgilanishi lozim. Tadqiqotda qishloq hududi deganda O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishiga ko'ra shahar, shaharcha va shahar posyolkasi maqomiga ega bo'lmagan, aholi punkti qishloq fuqarolar yig'ini tarkibiga kiruvchi hududlar tushuniladi. Shu asosda qishloq aholisining norasmiy bandligi quyidagi to'rtta mezon bo'yicha qayd etiladi: 1) yozma mehnat shartnomasining yoxud tadbirkorlik maqomining mavjud emasligi; 2) ijtimoiy sug'urta (pensiya) badallarining to'lanmasligi; 3) daromadning soliq hisobida aks etmasligi; 4) mehnat qonunchiligi kafolatlaridan - haq to'lanadigan ta'til, kasallik varaqasi, ishdan bo'shatish tartibi - foydalana olmaslik.

2025 yilda BMTD (UNDP) va Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CERR) hamkorligida amalga oshirilgan tadqiqotda norasmiy bandlik qishloq xo'jaligi, qurilish, savdo va xizmatlar sohalarida yuqori ahamiyat kasb etishi, ayniqsa yoshlar, xotin-qizlar va qishloq aholisi uning ta'siriga ko'proq duch kelishi qayd etilgan [10].

Shu nuqtai nazardan, qishloq hududlarida norasmiy bandlikni kamaytirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar faqat ish o'rinlarini ro'yxatga olish yoki soliq siyosatini kuchaytirish bilan cheklanmasligi, balki u mehnat unumdorligini oshirish, inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy himoyani kengaytirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash, qishloq iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va aholining rasmiy mehnat bozoriga kirish xarajatlarini pasaytirishni o'z ichiga olgan kompleks

iqtisodiy mexanizmga asoslanishi maqsadga muvofiqdi.

Yuqorida bayon etilgan xalqaro standartlardan kelib chiqqan holda, norasmiy qishloq bandligini to'liq yo'qotish emas, balki uning unumli, barqaror va ijtimoiy himoyalangan shaklga o'tishini ta'minlash asosiy maqsad bo'lishi kerak.

Yuqoridagi tahlil asosida mazkur tadqiqotda quyidagi mualliflik yondashuvi qabul qilinadi: qishloq hududlarida norasmiy bandlik binar - «rasmiy yoki norasmiy» - holat sifatida emas, balki huquqiy rasmiylashtirilganlik, ijtimoiy himoya qamrovi, daromad yetarliligi va mehnat barqarorligi mezonlari bo'yicha o'lchanadigan ko'p darajali holat sifatida qaraladi. Bunday yondashuvning afzalligi shundaki, u norasmiylikni «bor - yo'q» tamoyilida emas, balki uning chuqurlik darajasi bo'yicha baholash hamda rasmiylashtirish siyosatini maqsadli tabaqalashtirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa sifatida quyidagilarni keltirib o'tamiz: birinchidan, norasmiy bandlik tarmoq, kasb yoki daromad darajasi emas, balki ish o'rning huquqiy maqomini ifodalovchi toifa ekanligi aniqlandi. Bu - qishloq hududlari uchun prinsipial ahamiyatga ega: siyosatning vazifasi faoliyatni tugatish emas, balki uning huquqiy shaklini o'zgartirishdan iborat.

Ikkinchidan, «norasmiy sektor» (kuzatuv birligi - korxona) va «norasmiy bandlik» (kuzatuv birligi - ish o'rni) konsepsiyalari bir-birini almashtirmaydi, balki to'ldiradi. Shu sababli qishloq hududlarida korxonalar norasmiyligi darajasi va mehnat munosabatlari

norasmiyligi darajasi alohida o'lanishi lozim.

Uchinchidan, tahlil qilingan nazariy yondashuvlarning hech biri qishloq norasmiy bandligini yakka holda to'liq tushuntirmaydi: F. Shnayder va D. Enste yondashuvi xarajatlar omilini, U. Maloney - ixtiyoriy tanlovni, I. Gyunter va A. Launov - segmentlilikni, R. La Porta va A. Shleyfer - past unumdorlikni, G. Ullisse - norasmiylikning ikki chegarasini, K. Megir va hammualliflari esa nazorat va

qayta taqsimot samarasini ochib beradi. Ularning sintezi qishloq sharoiti uchun kompleks nazariy asos yaratadi.

To'rtinchidan, qishloq norasmiy bandligi uch turga - majburiy (tirikchilik), ixtiyoriy (mikrotadbirkorlik) va yashirin yollanma mehnat turlariga ajratildi; har bir tur uchun rasmiylashtirishning alohida mexanizmi taklif etildi. Bu «barchani bir xil rasmiylashtirish» yondashuvidan voz kechishni asoslaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. ILO. The world of work and the 2030 Agenda: a ten-year review (March 19, 2026) // URL: <https://ilostat.ilo.org/blog/the-world-of-work-and-the-2030-agenda-a-ten-year-review/>
2. Hart, K. Migration and Tribal Identity among / K. Hart – Text : direct // Asian and African Studies. 1971. Vol. 6. № 1. – P. 21.
3. International Labour Office. Employment, incomes and equality: a strategy for increasing productive employment in Kenya. Employment, incomes and equality / International Labour Office ; International Labour Organization International Labour Office, 1972.; Singer, H. Unemployment in an African setting: lessons of the employment strategy mission to Kenya / H. Singer, R. Jolly – Text : direct // Int'l Lab. Rev. 1973. Vol. 107. Unemployment in an African setting. – P. 103.
4. Hussmanns, R. Defining and measuring informal employment / R. Hussmanns – Text : direct // Geneva: International Labour Office. 2004. -s. 195.
5. Schneider, Friedrich, and Dominik H. Enste. 2000. "Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences." *Journal of Economic Literature* 38 (1): 77–114. DOI: 10.1257/jel.38.1.77
6. Isabel Günther, Andrey Launov, Informal employment in developing countries: Opportunity or last resort?, *Journal of Development Economics*, Volume 97, Issue 1, 2012, Pages 88-98. ISSN 0304-3878, URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304811000046?via%3Dihub>
7. 15th International Conference of Labour Statisticians. Report III. Statistics of employment in the informal sectors, 19 - 28 January 1993 International Labour Office International Labour Organization. – URL: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/meetings-and-events/international-conference-of-labour.htm>
8. Bangasser, P. E. The ILO and the informal sector: an institutional history. The ILO and the informal sector / P. E. Bangasser, International Labour Office, Employment Sector – Geneva: ILO, 2000. p.– ISBN 978-92-2-112243-2.
9. ILO. Statisticians adopt new standards on measuring informal employment // URL: <https://www.ilo.org/resource/news/statisticians-adopt-new-standards-measuring-informal-employment>
10. Informal Employment in Uzbekistan. URL: <https://www.undp.org/uzbekistan/publications/informal-employment-uzbekistan>

CONTENTS

1	Shakarov Davron Ulashboyevich	4-14
	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA QURILISH XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI	
2	Aminov Jonibek Boxodirovich	15-22
	TURISTIK XIZMATLARNING IQTISODIY MAZMUNI VA HUDUDIY RIVOJLANISHDAGI O'RNI	
3	Sa'dullaev Behzod Sodiq o'g'li	23-30
	RAQAMLI INFRATUZILMA VA INSON KAPITALINING RIVOJLANISH TAHLILI	
4	Xasanov Axmadjon Shodiyarovich	31-38
	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARINING IQTISODIY RESURLARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH	
5	Sultonov Mexriddin Zuxriddin o'g'li	39-45
	GASTRONOMIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI (FARG'ONA TURISTIK MINTAQASI MISOLIDA)	
6	Toshxujayev Mustafaxon Abduvosi o'g'li	46-50
	O'ZBEKISTON HUDUDIY TURIZM RESURLARINING XIZMAT KO'RSATISH SOHASI BARQAROR O'SISHIGA HISSASI	
7	Ulug'muradova Nodira Berdimuradovna	51-59
	KICHIK BIZNESDA MEHNAT MUNOSABATLARINI INSTITUSIONAL TRANSFORMATSIYALASHNING MODULLI MEKANIZMI	
8	Yuldashev Shamsiddin Qiyamiddinovich, Bozorov Azizbek Alisher o'g'li	60-67
	MAMLAKAT IQTISODIY BARQARORLIGINI OSHIRISHDA EKSPORT DIVERSIFIKATSIYASINING ROLI	
9	Pardaev Mamayunus Qarshiboevich, Usmonov Behruz Sharofiddin o'g'li	68-76
	KORXONALARDA KOMPENSATSIYA VA IMTIYOZLAR PAKETINING MEHNAT UNUMDORLIGIGA TA'SIRINI IQTISODIY-STATISTIK BAHOLASH	
10	Zhao Yi	77-89
	HOW DIGITIZATION BRIDGES THE SERVICE ECONOMY WITH THE GREEN ECONOMY IN SUSTAINABLE TOURISM	
11	Shakarov Zafar Gafforovich	90-98
	MEHNAT MOBILIGINING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISH JARAYONLARIGA TA'SIRINI BAHOLASH	
12	B.B.Himmatova	99-108
	ULGURJI SAVDO XIZMATLARINING IQTISODIY MOHIYATI, XUSUSIYATLARI VA XIZMATLAR SOHASIDAGI O'RNI	
13	Xomitov Komiljon Zoitovich	109-117
	QISHLOQ HUDUDLARIDA AHOLINI NORASMIY ISH BILAN BANDLIK DARAJASINI KAMAYTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	
14	Талимова Л.А., Давлатова М.П., Расулов З.Ж.	118-125
	СТИМУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ. ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	
15	Safin Farid Gubaydullayevich, Porsayev Ganidjan Muxamedovich, Qobulov Dilshod Qodir o'g'li	126-134
	QIYOSIY YONDASHUV BILAN OBYEKT QIYMATINI BAHOLASHNING ISHONCHLILIGI VA ANIQLIGI MASALASI	

16	Xudayberganov Zoxidjon Djurakulovich	135-144
	AXBOROT XIZMATLARI BOZORINING IQTISODIY TABIATI VA RAQOBAT XUSUSIYATLARI	
17	Karimova Aziza Maxomadrizoyevna, Sindarov Shuxrat Keldiyorovich	145-154
	TIJORAT BANKLARINING ISLOMIY DARCHALARIDA MIJOZLAR MABLAG'LARINI JALB QILISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI	
18	Murodov Alisher Murodjon o'g'li	153-162
	DAVLAT INSTITUTLARI VA IQTISODIY BARQARORLIK	
19	Saydullayev Azamat Jo'raqul o'g'li	163-171
	RIVOJLANAYOTGAN VA BOZOR IQTISODIYOTIGA O'TAYOTGAN MAMLAKATLARDA TO'G'RIDAN-TO'G'RI XORIJIY INVESTITSİYALARINING UGLEROD INTENSIVLIGIGA TA'SIRINI ENERGIYA INTENSIVLIGI DARAJALARI BO'YICHA PANEL EKONOMETRIK BAHOLASH	
20	Rasulov Zokir Jakhongirovich, Aymukhamedov Begzad Sultanbek ugli, Davlatova Madinabonu Pulat kizi	172-180
	BUSINESS PLANNING IN THE NEW ECONOMY OF UZBEKISTAN: INSTITUTIONAL SHIFTS, MACROECONOMIC CONSTRAINTS AND AN ADAPTIVE PLANNING FRAMEWORK	
21	Xalbayev Shaxriyor Abdullayevich	181-189
	TURIZM KORXONALARINING IQTISODIY SALOHİYATINI BOSHQARISH VA RIVOJLANTISH STRATEGIYASI	
22	Norboyev Allayor Ismoilovich	190-195
	Demografik o'zgarishlar sharoitida mehnat salohiyatining iqtisodiy barqarorlikdagi roli	
23	Fukuda Hiroki	196-202
	MECHANISMS FOR STIMULATING GREEN INNOVATION IN THE INDUSTRIAL SECTORS OF SAMARKAND REGION	
24	Haydarov Jamol Kamol o'g'li	203-211
	KORXONALARDA ZAMONAVIY XIZMATLARNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-IQTISODIY AHAMIYATI, MOHIYATI VA TAMOIYILLARI	
25	Yakupova Ayzada Nizamatdinovna	212-219
	QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINING BARQAROR RIVOJLANISHI: ILMIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI VA ZAMONAVIY TALQINI	
26	Xaitov Oxunjon Nomoz o'g'li	220-226
	O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING INNOVATSION RIVOJLANISH DARAJASINI BAHOLASHNING METODOLOGIK YONDASHUHLARI VA KO'RSATKICHLAR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	
27	Abduazizov Bektosh Mamarayim o'g'li	227-234
	O'ZBEKISTON XUSUSIY SEKTORIDA MEHNATGA TALAB VA BANDLIK DINAMIKASI	
28	Erbo'tayev Azimjon Qaxromon o'g'li	235-242
	AGROTURISTIK XIZMATLAR BOZORINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	
29	Nafasov Ruslan Uraljon o'g'li	243-249
	SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDA RAQAMLI TIBBIY XIZMATLAR EKOTIZIMINI SHAKLLANTIRISH ORQALI IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH	
30	Rabbimov Muxriddin Musoqul o'g'li	250-258
	O'ZBEKISTON MOLIYA BOZORIDA XALQARO KREDIT MUNOSABATLARINING RIVOJLANISHI VA IQTISODIY BARQARORLIK KO'RSATKICHLARI	